

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 355.01

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2023.97.5>

С. Л. КАТАЄВ

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціології та соціальної роботи
Класичний приватний університет

Я. В. ЗОСЬКА

доктор соціологічних наук, професор,
професор кафедри філософії та соціології
Маріупольський державний університет

О. О. ПУСТОВИЙ

кандидат юридичних наук, капітан поліції,
старший викладач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національна академія внутрішніх справ

ГІБРИДНИЙ ТРАДИЦІОНАЛІЗМ В КОНТЕКСТІ ВІЙНИ

У статті розглянуто концепцію гібридного традиціоналізму, як він виявився в Росії та Україні, і яку роль він відіграв у війні. Гібридний традиціоналізм означає поєднання в собі різні форми традиціоналізму, які можуть взаємодіяти і конкурувати один з одним в умовах соціального і технологічного середовища цифрового суспільства, що швидко змінюється. Таке суспільство може виявляти ознаки як архаїчної традиції, так і сучасної радянської спадщини, одночасно пристосовуючись до нових технологічних вимог та умов цифрової доби.

Перший шар – архаїчний, середньовічний в Україні активізує національну ідентифікацію, козацький дух додатково стимулює до опору у війні. В Росії під впливом архаїчного, середньовічного традиціоналізму відбувається регресія соціальної моралі до рівня плеємінної, війна приймає середньовічний тип з її намаганням захопити територію, здійснити геноцид цивільного населення з суцільною дегуманізацією. Соціалістична традиція в Україні активно долається, знецінюється в соціальній свідомості. В Росії навпроти, актуалізується ця традиція, під впливом якої відновлюються радянські нарративи. Нова традиція в Україні пов'язана з міжнародною соціалізацією, з намаганням слідувати взірцям цивілізованих країн. В Росії нова традиція формується

© С. Л. Катаєв, Я. В. Зоська, О. О. Пустовий, 2023

на тлі пручання західному впливу, відновлення духу «великої країни», характеризується викривленою суспільною свідомістю. Нова традиція в Україні додатково активізується на тлі воєнного опору російській агресії, який здійснюється за допомогою західних країн і має на меті не тільки звільнитись від загарбника, а і захистити світову цивілізацію.

Ключові слова: війна, традиціоналізм, гібридний традиціоналізм, архаїчна традиція, радянська традиція, нова традиція, Україна,

Постановка проблеми. Будь які історичні події обумовлені різними факторами, одним з яких є соціокультурний фактор. Основним змістом цього фактору є характер ментальності діючих суб'єктів. Ментальність це складе явище, яке формується комплексом причин. На наш погляд, в пострадянських країнах ментальність формується під впливом радянського минулого. Але в різних з цих країнах існує не однакова реакція на цей вплив. Якщо для Росії радянське минуле стало причиною викривлення визначення ситуації в сучасному суспільстві, то в Україні йде активне подолання впливу радянщини та формується адекватне розуміння сучасності на базі міжнародної соціалізації. Хибна соціальна свідомість росіян в певній мірі обумовила їх рішення розпочати війну з Україною.

Мета статі – надати порівняльний аналіз впливу традиціоналізму в ментальності населення на війну в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологічна спільнота України активно обговорює різні аспекти війни. Найбільш глибокий та всебічний аналіз надано в монографії Інституту соціології НАН України «Українське суспільство в умовах війни. 2022» [1]. Особливо слід відмітити наступні розділи цієї монографії. Є. Головаха «Як перемогти РФ в інформаційній війні: Основні напрями і принципи контрпропаганди», В. Степаненко «Суспільний досвід і смисли російсько-української війни: соціологічні інтерпретації», С. Макеєв «Інституційний ландшафт воєнного стану», В. Бурлачук «Війна як медійна подія» та ін. Активно в цій царині працюють М. Требін [2], Г. Кисла [3], С. Хобта [4], вчені центру Разумкова [5], М. Єнін, А. Мельниченко, Л. Мельник [6], О. Євдокімова [7] та ін.

Огляд проблем з соціології війни здійснюється в деяких публікаціях закордоном [8–10].

Виклад основного матеріалу. В сучасний період існують три шари традиції, які формують картину світу, та в контексті яких визначаються життєві ситуації. Таке явище можна назвати гібридним традиціоналізмом. Це означає, що воно поєднує в собі різні форми традиціоналізму, які можуть взаємодіяти і конкурувати один з одним в умовах соціального і технологічного середовища цифрового суспільства, що швидко змінюється. Таке суспільство може виявляти ознаки як архаїчної традиції, так і сучасної радянської спадщини, одночасно пристосовуючись до нових технологічних вимог та умов цифрової доби.

Цей тип традиціоналізму по різному проявляється в Росії та Україні, та по різному впливає на війну в цих країнах.

Розглянемо специфіку традиціоналізму в Росії. Процеси, що відбувалися у 80–90 х роках, дали початок подвійному традиціоналізму: досоціалістичному и соціалістичному. З цього випливає багато плутанини, коли йдеться про аналіз політичних процесів. Відбувається сполучення різних шарів традицій. Найкращий приклад – це політичне спілкування комуністів та церкви, поєднання архаїки архетипів з традиціями радянського минулого. Таке поєднання в сучасних умовах створює новий традиціоналізм, який не є повністю традиціоналізмом архаїки чи традиціоналізмом радянщини.

Третій шар – це традиція, що сформувалася з початку двохтисячних, пов'язана з уявленням про Росію як країну, яка прагне повернути втрачені позиції у відносинах з країнами колишнього Радянського Союзу. Апофеозом цього стало вторгнення в Україну. Якщо радянська традиція в основному визначала ситуації у внутрішньополітичному житті, з її пишними святкуваннями радянських свят, ностальгією за міфічними соціальними благами минулого та величі Радянського Союзу. То третя традиція переважно спрямована на зовнішньополітичний вектор, змістом якого став настрій реваншу. На цей новий традиціоналізм впливала архаїка євразійського концепту та радянська традиція, яка визначала рішення повернути свій статус великої держави.

Робиться дивна спроба об'єднання досоціалістичної та соціалістичної традицій з метою протистояння новим соціальним процесам. У результаті формується потрійний традиціоналізм, який характеризується ірраціональністю, абсурдністю, войовничістю, спотворенням реальності та деформацією визначення ситуацій, що виникають у соціальному та політичному житті. Концепція потрійного традиціоналізму є дивним синтезом найдавнішої та радянської традицій, який потім стає новою традицією, що структурує сучасну російську ментальність.

Новий традиціоналізм у Росії став одним із чинників, які сприяли збройному конфлікту між Росією та Україною, що розпочався у 2014 році.

Новий традиціоналізм є прагнення відновлення чи збереження традиційних цінностей і життя в умовах суспільства, що змінюється. Це може виражатися у бажанні зберегти національну культуру, мову, релігію та традиції. Новий традиціоналізм може набувати різних форм, включаючи націоналізм, патріотизм, релігійний фундаменталізм тощо.

Новий традиціоналізм у Росії отримав свій розвиток в умовах розпаду Радянського Союзу та формування нової Російської Федерації. Падіння Радянського Союзу та розвал соціалістичної економіки призвели до глибоких соціальних, економічних та культурних змін у російському суспільстві. Багато росіян стали відчувати втрату старих традицій, способу життя та національної ідентичності. У цій ситуації

традиціоналізм став одним із шляхів для збереження національної гідності та ідентичності. Однією з форм нового традиціоналізму у Росії став російський націоналізм. Цього явища не було у двох інших шарах традиціоналізму. Російський націоналізм став поширеним у Росії 1990-х роках. Російські націоналісти виступали за захист прав російського народу та національних інтересів Росії. Російський націоналізм у Росії був із спробою відновлення Російської імперії та впливу Росії у СНД. Російський націоналізм у Росії став значним чинником у контексті війни з Україною. Конфлікт між Росією та Україною розпочався у 2014 році і триває досі. Протягом багатьох років українська влада прагнула наблизити свою країну до Європейського союзу та НАТО, що викликало невдоволення у Росії. У відповідь на цю стратегію України Росія ввела війська на територію Криму і почала підтримувати сепаратистські рухи на Донбасі.

Російська влада почала активно використовувати традиціоналізм у своїй політиці. Замість того, щоб розглядати Росію як країну, яка зазнала глибоких соціальних та економічних змін, вони почали просувати ідею «великої Росії». Ця ідея зосередилася на тому, що Росія має відновити свою велич та вплив у світі. Це також означало, що Росія має захищати свої національні інтереси, навіть якщо це суперечить міжнародному праву та міжнародним договорам. Одним із прикладів такої політики була війна в Чечні у 1990-х роках. Російська влада проводила війну, посиляючись на захист національних інтересів Росії та боротьбу з тероризмом. Внаслідок цієї війни було вбито понад 100 тисяч чеченців, а міста та села було зруйновано. На думку багатьох експертів, подібна політика Росії спричинила війну в Україні. Російська влада сприймає Україну як частину своєї сфери впливу, і тому вона прагне зберегти контроль над цією країною.

Традиціоналізм також знайшов своє відображення у суспільстві. Багато росіян висловлюють підтримку війні в Україні та розглядають її як необхідний захід для захисту національних інтересів Росії. Деякі росіяни навіть готові особисто взяти участь у війні та вирушити на Донбас. Одним із прикладів такої підтримки є створення в Росії добровольчих батальйонів для боїв на Донбасі. Ці батальйони складаються з добровольців, які переконані у правильності російської політики в Україні та готові боротися за її реалізацію. У Росії також існує активне використання патріотичної риторики на підтримку війни в Україні. Урядові ЗМІ часто представляють конфлікт в Україні як боротьбу Росії із західними силами, які прагнуть знищити російський світ. У зв'язку з цим часто згадується історичне значення України для Росії, і наголошується на необхідності збереження традиційних зв'язків між народами цих країн. Проте не всі росіяни підтримують політику влади щодо України. Існує значна кількість людей, які виступають проти війни в Україні та вважають, що Росія має дотримуватися міжнародного права та міжнародних договорів. Також існує значна

кількість росіян, які критикують російську владу за порушення прав людини та громадянських свобод у Росії.

Архаїчний компонент традиціоналізму активувався в період війни. Це пояснює крайню ступінь дегуманізації російського суспільства, рівень суспільної свідомості, його примітивізацію та перехід до рівня плеємінної свідомості. Громадська свідомість в Росії регресує до рівня традиційного суспільства, для якого війна є звичним методом зовнішньої політики з метою захоплення територій. Сучасне суспільство сприймає війну як необхідний спосіб захисту цивілізації та боротьби за гуманістичні цінності та права людини на гідне існування. У контексті низької психосоціальної культури росіян їх поведінка на окупованих територіях не виділяється із загальної логіки завойовників в епоху традиційного суспільства, які, як правило, виявляли жорстокість по відношенню до переможених, спалювали міста, вбивали всіх, включаючи дітей, грабували майно і гвалтували жінок. Дані дії не відображають високий рівень цивілізованості у російських загарбників, але при цьому не слід повністю заперечувати моральний компонент їхньої поведінки, тому що на своїй території вони поводяться, як правило, етично і не порушують мінімальних норм поведінки. Характерною рисою традиціоналістської плеємінної свідомості є те, що люди поводяться гуманно лише щодо свого племені, і не вважають за необхідне включати представників інших племен до кола своїх моральних норм. Українців росіяни сприймають як представників чужого племені, з якими можна зміцнити свою перевагу над «ворожими» українцями. Російські солдати були соціалізовані в умовах сильної мілітаризації та жорсткої ідеологічної пропаганди. Ці умови сильно вплинули формування їх морально-етичних установок, як-от відсутність моральних скріп і готовність до насильству.

Відповідно до цивілізаційних концепцій історії, населення східної України та росіяни перебувають у рамках однієї цивілізації, тоді як західна Україна належить до іншої. Росіяни вважають, що населення східної України зрадило свою цивілізацію і заслуговує помсти. Це могло стати однією з причин того, що російська армія найбільш жорстоко бомбардує та знищує міста, які росіяни сприймають як найросійськіші в Україні, такі як Чернігів, Харків та Миколаїв.

Деякі російські солдати, що походять з депресивних регіонів з низьким рівнем життя, можуть відчувати класову ненависть до багатих громадян, особливо коли вони стикаються з їхнім життєвим рівнем у елітних районах міст, таких як Буча. Ця класова ненависть може бути причиною особливо жорстокого поводження з боку російських солдатів до мирних громадян під час конфлікту в Україні.

Розглянемо випадок України в контексті впливу консерватизму на ментальність та діяльність населення.

Ще рік тому в Україні можна говорити про феномен поєднання двох видів традицій: староукраїнської, козацької доби і традицій

радянського минулого. Зараз ми спостерігаємо активне руйнування радянської традиції, що асоціюється багатьма українцями з російщиною. Дерусифікація йде поруч з відмітанням радянських соціокультурних залишків у ментальності українців.

Формується нова традиція, що пов'язана з боротьбою народу України проти російської навали. Багато науковців відмічають, що саме зараз створюється ідентичність справжньої незалежної, самостійної української нації та держави.

Нова традиція формується паралельно з активним запозиченням західних цінностей, норм, технологій. В новій традиції можна відмити результати інтернаціоналізації культури, тобто більш органічне включення України до сучасної світової цивілізації. Цей процес умовно можна позначити як міжнародна соціалізація.

Така соціалізація не означає втрату національної специфіки, національної культурної спадщини. Адже пам'ятаємо, що міжнародна соціалізація йде поруч, паралельно з укріпленням, поживленням традиції прадавнього минулого.

Можна відмити три етапи або форми міжнародної соціалізації, а саме, наслідування, коли суспільство слідує прикладам європейських країн. Друга форма або стадія – адаптація, означає пристосування до норм та зразків західної цивілізації. Вища стадія міжнародної соціалізації України – це інтеріоризація, тобто. такий стан, коли українська спільнота внутрішньо відчуває важливість західних соціальних і культурних норм і не може поступати інакше, ніж згідно європейських норм. При тому завдяки традиції залишається і навіть укріплюється національна та державницька ідентифікація.

Міжнародна соціалізація є важливим соціальним механізмом модернізації суспільства. Адже модернізація для таких країн як наша, означає оновлення всієї системи соціального життя згідно з візрєм високо розвинутих країн. Це процес системної трансформації суспільства задля досягнення прогресу, більш високого рівня та якості соціального життя. Іноді говорять, що у таких країнах як наша, відбувається модернізація, що наздоганяє більш розвинуті країни. Але просто неможливо самостійно та самотужки наздогнати лідерів сучасної цивілізації, в яких переважають якості інформаційного, цифрового, технологічного, постмодерного суспільства.

Ми можемо користуватися досягненнями цифрової епохи. І це вже багато. Рівень культури дозволяє нашій країні повноцінно освоювати сучасні технології. Особливо це ми можемо спостерігати під час війни. Адже цифрова трансформація українського суспільства наглядно показує свої результати на полі бою. Сучасна армія – це армія, яка користується цифровими технологіями, що дозволяє перемагати ворога. Зараз та армія сильніша, яка має перевагу у цифрових технологіях військових дій. Українці користуються найсучаснішою зброєю, що оздоблена західним високотехнологічним обладнанням.

Тип суспільства, в якому не розробляється, а використовується сучасна технологія, можна позначити метафорою – це суспільство, що прикріплюється до сучасної цивілізації. Це, на наш погляд, більш точно і реалістичніше позначає специфіку модернізації нашої країни. Неможливо просто наздогнати інші країни Заходу, але якщо менш розвинута країна прикріплюється до більш розвинутої, то тоді менш розвинута країна здатна бути сучасною поряд з іншими високо розвинутими країнами. Вона завдяки технологічному прикріпленні, буде знаходитись, умовно кажучи, в тому ж самому часі і місці, що і розвинуті країни. Прикладом цього явищу є використання українцями сучасної високо-технологічної зброї, що виготовлена в більш розвинутих країнах.

Але поряд з технологічним прикріпленням та запозиченням, Україна отримує соціокультурні наслідки, що впливає на ментальність населення та формування нової традиції цивілізованої країни.

Росія, навпроти, поряд з технологічним запозиченням, пручається міжнародній соціалізації. Модернізація в такому разі відбувається викривлено, значно гірше, повільніше.

Ще одна важлива ознака поєднання традиції з міжнародною соціалізацією – це формування екологічного мислення, екологічної політики, коли охорона природи стає однією з пріоритетних напрямів політики держави. Якщо в традиційному суспільстві повага до природи була органічною якістю, яка іманентно була притаманна соціальній культурі суспільства, то модерне суспільство зруйнувало таке ставлення до природи. У цифровому суспільстві природа залишається відчуженою від людини, але така обставина долається суспільством. Тут традиційна компонента поважного ставлення до природи знаходить своє місце у новому контексті процесу модернізації та міжнародної соціалізації.

Висновки. Таким чином, гібридний традиціоналізм має різну природу в Росії і Україні. Важливим явищем сучасної України є поєднання прадавньої та нової традиції незалежної держави з процесами міжнародної соціалізації, модернізації за західними взірцями у всіх сторонах суспільного життя.

В Росії формування нової традиції супроводжується викривленням визначення ситуацій сучасного життя через актуалізацію негативних компонентів різних шарів консерватизму. Архаїчний компонент обумовлює регрес у соціальній моралі, особливо під час війни. Радянський компонент обумовлює посилення реваншизму в намаганні повернути «минулу велич» Росії, що спричинило напад на Україну.

Список використаної літератури

1. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Гол овахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

2. Хобта С.В. Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки*, 2016. № 5 (302). С. 126–150.

3. Требін М.П. Соціологія війни: український контекст. URL: <https://periodicals.karazin.ua/article/download>.

4. Кисла Г. Методологічні підходи дослідження феномену війни. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle>

5. Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. *Центр Разумкова*. Київ, 2019. 144 с.

6. Снін М., Мельниченко А., Мельник Л. Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів: сутність, технології, домінуючі дискурси. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 2019. № 25. С. 102–112.

7. Євдокімова, О. О., Нечитайло І.С. Українське суспільство до і після війни. *Особистість, суспільство, війна* : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 43–46.

8. 8 Armed Forces & Society. URL: <https://journals.sagepub.com>

9. Meyer Kestnbaum. "The Sociology of War and the Military." *Annual Review of Sociology*. 2009. № 35. P. 235–254.

10. Roger Scruton Notes on the Sociology of War. *The British Journal of Sociology*. Sep., 1987. Vol. 38, №. 3. P. 295–309.

Kataev S. L., Zoska Ya. V., O. O. Pustovyi. Hybrid traditionalism in the context of war

The article examines the concept of hybrid traditionalism, how it appeared in Russia and Ukraine, and what role it played in the war. Hybrid traditionalism means a combination of different forms of traditionalism that can interact and compete with each other in the rapidly changing social and technological environment of a digital society. Such a society can show signs of both archaic tradition and modern Soviet heritage, while adapting to the new technological requirements and conditions of the digital age.

The first layer – archaic, medieval in Ukraine activates national identification, the Cossack spirit additionally stimulates resistance in the war. In Russia, under the influence of archaic, medieval traditionalism, social morality is regressing to the level of tribalism, war takes on a medieval type with its attempt to seize territory, carry out genocide of the civilian population with complete dehumanization. Socialist tradition in Ukraine is being actively overcome, devalued in social consciousness. In Russia, on the contrary, this tradition is being updated, under the influence of which Soviet narratives are being revived. The new tradition in Ukraine is connected with international socialization, with an effort to follow the examples of civilized countries. In Russia, a new tradition is being formed against the background of resistance to Western influence, restoration of the spirit of a "great country", characterized by a distorted social consciousness. The new tradition in Ukraine is additionally intensified against the background of military resistance to Russian aggression, which is carried out with the help of Western countries and aims not only to free itself from the aggressor, but also to protect world civilization.

Key words: war, traditionalism, hybrid traditionalism, archaic tradition, Soviet tradition, a new tradition, Ukraine.